

En hög vid

Vikvägen

Arkeologisk delundersökning av RAÄ 101, Österhaninge socken,
Haninge kommun, Södermanland

Åsa Berger

Osteologisk analys: Margareta Boije

Rapport 2007:14

STOCKHOLMS
LÄNS MUSEUM

En hög vid

Vikvägen

Arkeologisk delundersökning av RAÄ 101, Österhaninge socken,
Haninge kommun, Södermanland

Åsa Berger

Rapport 2007:14

Omslagsbild: Urnan från högen på RAÄ 101. Foto: Mattias Ek

Rapporten finns i PDF-format på adressen
stockholms.lans.museum

Sickla Industriväg 5B, 131 34 Nacka
Tel 08-586 194 00 Fax 08-32 32 72
Webb: stockholms.lans.museum

Tidsaxel: Mats Vänehem

© Stockholms läns museum
Produktion: Stockholms läns museum
Redaktionell bearbetning: Åsa Lundström

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriverket. Medgivande 97.0133

Nacka 2007

Innehåll

Sammanfattning	7
Bakgrund	7
Topografi och fornlämningsmiljö	7
Syfte och metod	7
Resultat	8
Fynden	10
Diskussion	12
Referenser	13

Bilagor

1. Planer	14
2. Osteologiska analys	16

Figurer

1. Utdrag ur digitala vägkartan	6
2. Utsnitt ur digitala fastighetskartan	8
3. Högen A1, profilen	9
4. Urna, F22, som preparat	10
5. Urna, F22, framgrävd	11
6. Fragment av kammar och kamfodral	11

Fig 1. Utsnitt ur digitala vägkartan med undersökningsområdet markerat. Skala 1:100 000.

Sammanfattning

Av trafiksäkerhetsskäl hade Vägverket beslutat att flytta Vikvägens anslutning till nytt läge vid Tutviksvägen på väg 260 i Österhaninge socken i Haninge kommun. Då detta arbete kom att beröra en hög, A1, på gravfältet RAÄ 101 undersöktes denna och togs bort av Stockholms läns museum under juni 2005. Undersökningen syftade till att utreda den arbetsinsats som krävts vid anläggandet av graven. Denna frågeställning visade sig dock svår att besvara då graven var delvis skadad. De fynd, bl.a. en torshammarring och flera kamfragment, som påträffades vid undersökningen pekade på en datering till vikingatid, närmare bestämt 900-tal. Denna datering stämmer väl överens med resultaten från de tidigare undersökningarna av gravfältet där gravarna har daterats till vendeltid-vikingatid.

Bakgrund

Vägverket planerade att under 2005 flytta Vikvägens anslutning till nytt läge vid Tutviksvägen på väg 260 av trafiksäkerhetsskäl. Detta arbete kom att beröra delar av gravfältet RAÄ 101 och Länsstyrelsen beslutade att en hög, A1, skulle undersökas och tas bort (Lst dnr:431-05-16348). Gravfältet hade tidigare påverkats av vägbyggnation och flera gravar hade grävts ut. Vid undersökningstillfället fanns endast fem gravar kvar av det ursprungliga gravfältet.

Topografi och fornlämningsmiljö

RAÄ 101 utgörs av ett gravfält med 40 registrerade gravar i form av 10 högar och 30 runda stensättningar. Gravfältet ligger 25 meter över havet mellan Drevviken och Långsjön som förbinds av en å. Vattendragen ingår i ett sjösystem som har förbindelse med Östersjön. Gravfältet är sedan tidigare skadat av kringliggande vägar och bebyggelse eftersom området är ganska hårt exploaterat. Större delen av RAÄ 101 undersöktes och togs bort 1967-68 då väg 260 byggdes ut. De undersökta gravarna som alla var brandgravar, kunde dateras till yngre vendeltid – äldre vikingatid genom de fynd som gjordes (Riksantikvarieämbetet, rapport 1968).

Syfte och metod

En enstaka grav har begränsade möjligheter att tillföra ny kunskap och undersökningen inriktade sig därför på mer specifika frågeställningar. Ambitionen var att komma åt de handlingar som utförts vid gravläggandet men också mera ”tekniska” frågor som gravens konstruktion, uppbyggnad och val av material. Målet var att skaffa kunskap om den arbetsinsats som krävts för att bygga graven, vilket i sin tur kan ligga till grund för en diskussion om en eller flera familjer varit inblandade.

Anläggningen torvades av med maskin och rensades sedan fram med handkraft. Därefter grävdes den enligt en kontextuell metodik där varje lager dokumenteras som en enhet med relationer till övriga lager. Detta tillvägagångssätt underlättar tolkningen av de

Fig 2. Utsnitt ur digitala fastighetskartan med undersökningsområdet markerat. Skala 1:5 000.

händelser som har inträffat i samband med anläggandet. Graven dokumenterades också i profil, vilket kan ses som ett mindre avsteg från den kontextuella metodiken.

Anläggningen mättes in med totalstation och ritades i plan och profil samt lodfotograferades. Undersökningen dokumenterades i Intrasis. Alla fynd tillvaratogs.

Utvalda fynd har konserverats av Atm vid Riksantikvarieämbetet.

Benmaterialet har genomgått en osteologisk analys av Margareta Boije vid Stockholms läns museum.

Resultat

Högen, A1, var belägen i en trädgård i kanten av en grusväg och hade delvis skadats av ett dike och två staketstolpar som gjutits fast i cement. På gravfältet fanns en stensättning och tre ytterligare högar varav en var bebyggd med ett lusthus. Gravarna var välskötta och tydliga.

Högen var 10 x 5,5 m och ca 0,7 m hög. Den ursprungliga höjden var svår att avgöra då diket påverkat gravens östra kant. Anläggningen var beväxt med hasselsnår och rönnslå. Efter avtorvning kunde konstateras att högen var helt jordtäckt och endast en sten syntes i ytan.

Efter viss rensning kunde man ana att graven var anlagd på en bergknalle med en svacka. Jord hade fyllts i svackan och bergets rundning hade utnyttjats för att få högen att se större ut. Graven bestod till en tredjedel av berg och till två tredjedelar av jord och enstaka stenar.

Fig 3. Högen A1, profil från söder. Foto: Åsa Berger.

Det översta lagret (AL1) bestod av blandat material som grus, lera och mo och var 5,5 x 4,7 m stort och 0,05-0,35 m djupt. Bränd tallbark och andra kolbitar förekom. Lagret uppfattades som omrört vilket antas ha samband med tidigare vägbygge, dikesgrävning och de gjutna staketstolparna.

Under det omrörda lagret kom ett sandigt moigt lager (AL2) 3,3 x 2,1 m stort och 0,1-0,3 m djupt. Fyllningen var något lösare än i tidigare lager. I östra delen av lagret framkom fyra större stenar 0,6-0,8 m stora. Dessa följde hela lagret. I västra kanten fanns en fläck 0,9 x 0,5 m stor, med kolbitar, mycket ytligt (AL3). Detta tolkades som recent påverkan. Vid grävning av AL2 framkom två områden med brända ben och enstaka kol och järnföremål. Dessa kunde senare sammanföras till ett enda område, 0,7 x 1,3 m stort (AL4).

Under AL2 framkom ett brandlager (AL5) 2,9 x 3 m stort och 0,1-0,3 m djupt. De fyra större stenar som framkommit i AL2 hade placerats på brandlagret, tillsynes slumpvis. Dessa stenar togs bort och under dem framkom bl.a. kamfragment och en ring av brons samt broddar och nitar av järn. Under en av stenarna framkom ett lager gulbrun sandig silt (AL6) som överlagrade brandlagret. Detta lager visade sig

vara utkastat från en nedgrävning, 0,4 m i diameter. Nedgrävningen gick genom och ner under brandlagret. I nedgrävningen var en keramikurna placerad. Urnan togs in i preparat och grävdes ut inomhus.

Fig 4. Urna framtagen i fält som preparat Foto: Anders Jonsson.

Delar av brandlagret togs in för att vattensållas eftersom ett skyfall förvandlat det till en sörja. Vid vattensällningen påträffades brända ben, kamfragment och enstaka järnfragment.

Gravgömmen med det omgivande brandlagret framkom i högens östra kant. Högens ursprungliga utsträckning var förmodligen större. På gravfältskartan från 1967-68 har vägens kant ritats så att den skär högens östra del. Graven förefaller ha skadats av grusvägen och diket och ca en fjärdejedel av högen har tagits bort. Brandlagret var dock intakt.

Fynden

Nedgrävd i brandlagret och den underliggande silten påträffades en keramikurna (F22). Urnan var intakt fränsett att en rot växt genom den. Roten hade lämnat en v-formad spricka efter sig och i denna spricka hade fem skärvor lossnat. Urnans diameter var 0,22 m vid mynningen som var svagt insvängd. I botten var dess diameter 0,17 m, dess höjd var 0,15 m och botten var ca 0,02 m tjock. Godset var grovt och mellan 0,01-0,02 m tjockt.

Vid utgrävningen av urnan påträffades först ett tunt lager av den gulbruna sandiga silt som den varit nedgrävd i uppblandat med kolbitar och enstaka brända ben. I övrigt bestod urnans fyllning av mörkbrun sotig mylla och brända ben. Andelen brända ben ökade längre ned i urnan och 0,03 m från botten låg en torshammarring (F9) som följde urnans vägg. Denna var starkt korroderad och brända ben hade rostet fast på den.

I brandlagret påträffades en rad fynd såsom broddar (F3, F5, F10) samt ett par järnfragment som inte gick att definiera närmare (F6, F7). Dessutom påträffades en vikt (F8) och en liten ring av brons (F4) vars funktion är okänd. I brandlagret fanns också tio fragment av bränd flinta.

Fragment från vad som bedöms som två kammar påträffades i brandlagret. Samtliga fragment kommer från stödskenor. Nio fragment kommer troligen från en och samma stödskena med tvärstreckslinjer och plankonvext tvärsnitt (F19). Tre fragment kommer från en stödskena med halvrunt tvärsnitt (F16-18) som även denna har tvärstreckslinjer vid ändarna och däremellan diagonala streck i kors (Fig 6.). Båda är av typen B1:3 och kan dateras till vikingatid, närmare bestämt 900-talet (Ambrosiani 1981:25).

Dessutom hittades delar av ändbeslag från ett kamfodral (F20) (Fig 6). Dessa är ornerade och har nithål. Liknande delar av kamfodral har hittats på bl.a. Birka (Ambrosiani 1981:66). Kamfodral har påträffats i både mans- och kvinnogravar men manliga gravar överväger (Petré 1993).

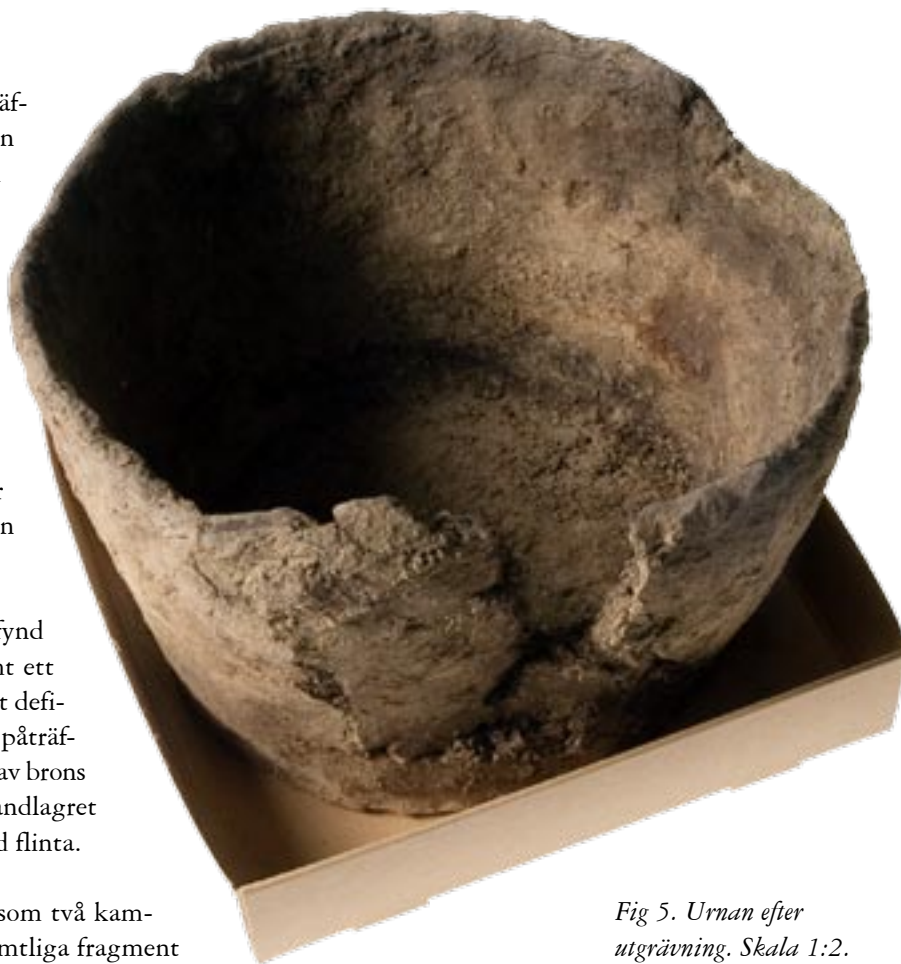

Fig 5. Urnan efter utgrävning. Skala 1:2. Foto: Mattias Ek.

Fig 6. Fragment av stödskenor till kammar från 900-tal (överst) och kamfodral (till vänster). Skala 2:1. Foto: Mattias Ek.

Benmaterialet tyder på att den gravlagda är en ung individ. Med sig i graven har hon fått häst och hund och någon slags hönsfågel (se bilaga 2).

Fyndtabell

Fnr/Intrasis id	Sakord	Material	Antal	Anmärkning
F2/1000002	Nit	Järn	2	
F3/1000003	Brodd samt nit	Järn	2	Sammanrostade vid upphittandet
F4/1000004	Ring	Brons	1	
F5/1000005	Brodd	Järn	2	
F6/1000006	Odef	Järn	5	
F7/1000007	Odef	Järn	4	
F8/1000008	Vikt	Järn	2	
F9/1000009	Torshammarring	Järn	2	
F10/1000010	Brodd	Järn	1	
F12/1000016	Kruka	Keramik	6	
F13/1000021	Avslag/avfall	Kvarts	1	
F14/1000022	Kärl	Keramik	5	
F15/1000023	Eldslagnings-flinta	Flinta	10	
F16/1000024	Kam	Ben	1	
F17/1000025	Kam	Ben	1	
F18/1000026	Kam	Ben	1	
F19/1000027	Kam	Ben	9	
F20/1000028	Kam	Ben	2	
F21/1000029	Kärl	Keramik	1	
F22/1000030	Urna	Keramik	6	I det närmaste intakt

Diskussion

Målet med undersökningen var att skaffa kunskap om den arbetsinsats som krävts för att bygga högen. Denna uppgift är inte helt lätt att få fram då man inte säkert vet vilka metoder och redskap som användes vid denna tid. Att gravens norra del påverkats av en väg, ett dike och två staketstolpar försvårar beräkningen ytterligare. Förmodligen har delar av gravens överbyggnad skadats och den ursprungliga storleken kan inte avgöras.

Vid konstruerandet av graven har man valt att placera den invid en bergknalle med en svacka. Gravbålet har förmodligen bränts på annan plats eftersom berget inte påverkats av eld. Brandlagret har sedan strötts ut på ytan invid berget. Delar av brandlagret har placerats i en kruka tillsammans med en torshammarring. Centralt i brandlagret har man grävt en grop, ca 0,4 m i diameter och 0,2 m djup. I gropen har krukans placeras varefter en rundad sten, ca 0,7 m stor, har placerats som ett lock över gropen. Ytterligare åtta stenar i varierande storlek har sedan placerats utan synbar ordning ovanpå brandlagret varefter jord har fyllts på så att berget har integrerats i högen.

Graven är inte särskilt stor och genom att utnyttja en bergknalle har man sparat arbetskraft. En annan arbetssparande åtgärd har varit att endast använda ett fåtal stenar.

Själva byggandet av gravens överbyggnad med jord och ett antal stenar bör inte ha krävt särskilt stor arbetsinsats. Att flera familjer skulle ha behövts för själva arbetet är inte troligt. Hur lång tid arbetet tagit beror dock på vilka ceremonier man utfört i samband med gravläggningen.

Fynden i högen pekar på en datering till vikingatid. Kamfragmenten kan dateras till 900-tal genom dekoren. Torshammarringar förekommer också under denna tid men även under 1000-talet (Andersson 2005:47). Dateringen av högen stämmer överens med resultaten av tidigare undersökningar på gravfältet, torshammarringar har påträffats i flera gravar.

Gravens placering i gravfältets utkant kan tyda på att det är en av de senast anlagda. Då området är mycket påverkat av vägar och annan byggnation är den ursprungliga terrängens form tyvärr svår att föreställa sig.

Efter undersökningen av A1 finns endast fyra gravar kvar inom RAÄ 101 till denna. Enligt den karta som upprättades vid undersökningarna 1968 är det gravarna A2, A3, A4 och A7.

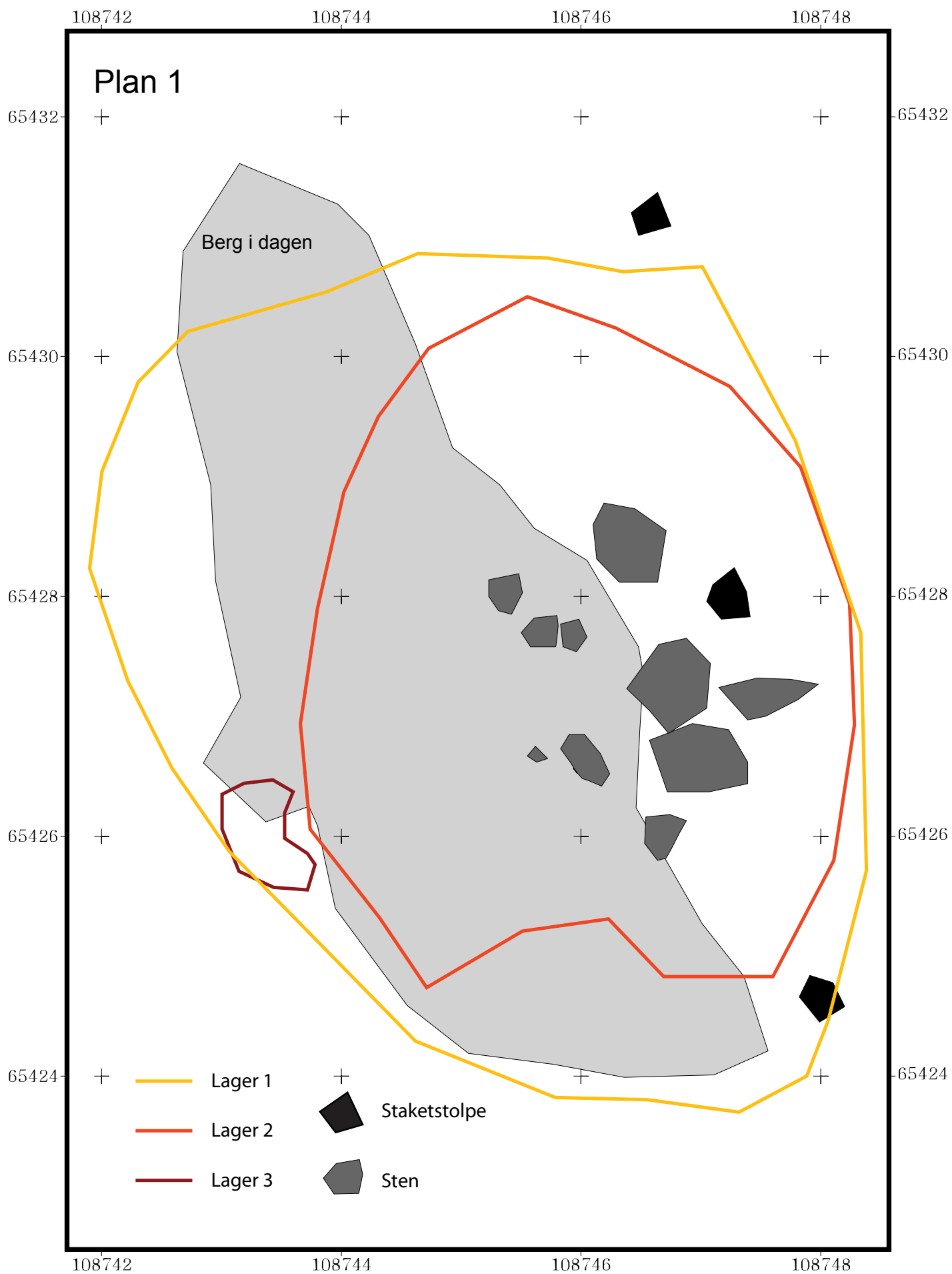
Referenser

- Ambrosiani, K. 1981. *Viking age combs, combmaking and combmakers in the light of finds from Birka and Ribe.*
- Andersson, G. 2005. *With Thor on Our Side. The symbolism of the Thor hammer-ring in Viking age burial ritual.* Dealing with the dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Ritual. Red. Artelius, T. & Svanberg, F. Ödeshög.
- Petré, B. 1993. *Male and female finds and symbols in Germanic iron age graves.* Current Swedish Archaeology Vol. 1. Solna
- Riksantikvarieämbetet 1968 *Fornlämningarna 101 och 103, Gudö, Österhaninge sn, Södermanland.* Riksantikvarieämbetet rapport 1968.

Administrativa uppgifter

Stockholms läns museums dnr:	2005:064
Länsstyrelsens dnr:	431-05-16348
Landskap:	Södermanland
Kommun:	Haninge
Socken:	Österhaninge
Fornlämning:	101
Ekonomiskt kartblad:	10I3h NV
Arkeologisk personal:	Åsa Berger (projektledare) och Anders Jonsson
Fältperiod:	Juni 2005

Bilaga 1. Planer

108742

108744

108746

108748

Plan 2

65432

65432

65430

65430

65428

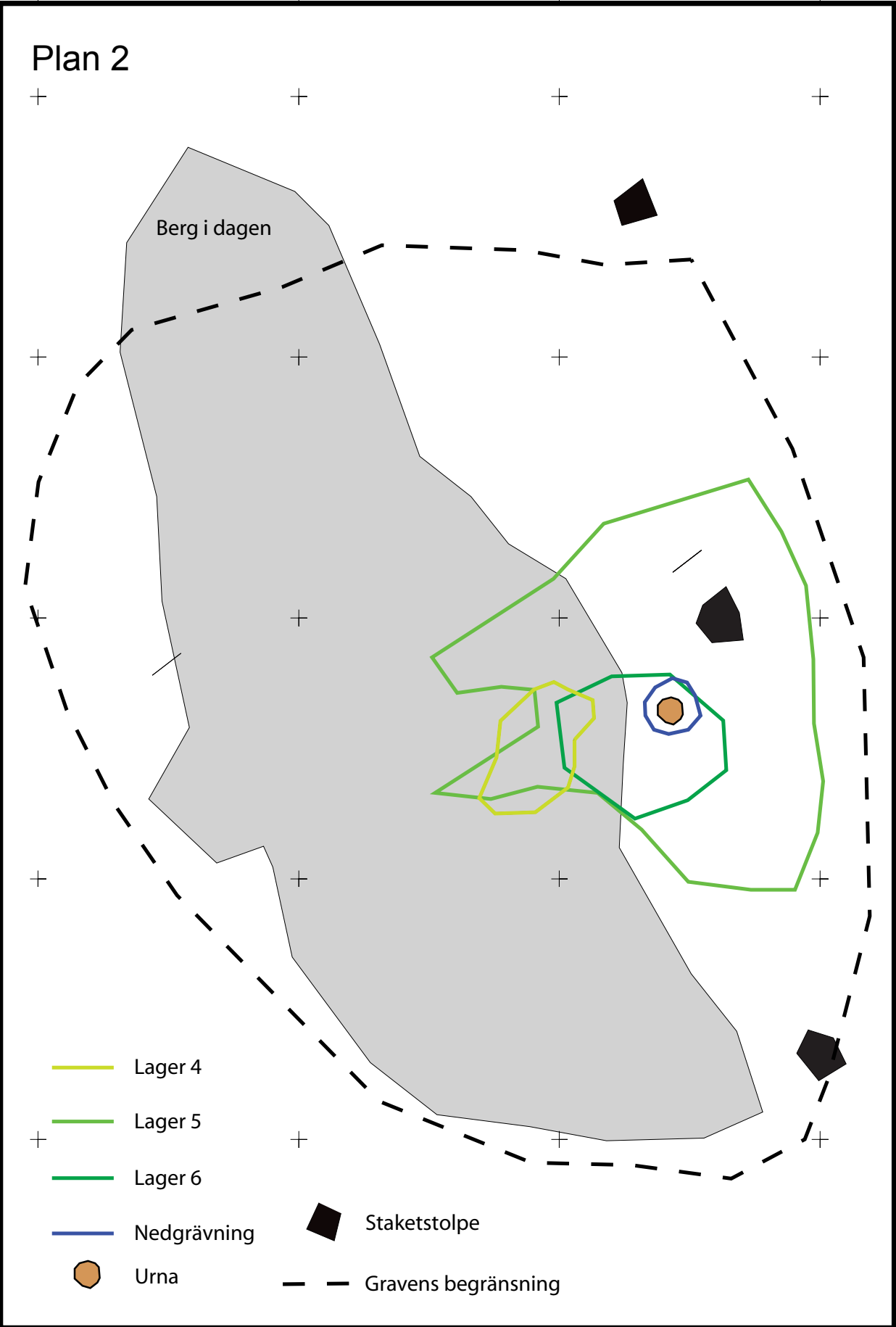
65428

65426

65426

65424

65424

Berg i dagen

Lager 4

Lager 5

Lager 6

Nedgrävning

Urna

Staketstolpe

Gravens begränsning

108742

108744

108746

108748

Bilaga 2. Osteologisk analys

Osteologisk analys av brandgrav, Raä 101, Österhaninge socken, Haninge kommun, Södermanland.

Margareta Boije

Material

Benmaterialet kommer från en brandgrav daterad till 900-tal belägen på det rubricerade gravfältet. Totalt utgjordes materialet av 1156,9 gram brända ben vilka samlades in från två kontexter, nämligen ett brandlager samt en urna placerad i detsamma. Större delen av materialet, drygt 1 kg kommer från brandlagret medan 155,1 gram tillvaratogs ur urnan.

Metod

Undersökningen av brandgravsmaterialet utgick från en okulär undersökning av benen och med hjälp av en känd skelettsamling gjordes en uppsortering på olika benslag från både människa respektive olika djurarter. Därefter registrerades både förbrännings- och fragmenteringsgrad enligt Wahl 1982, i syfte att placera graven i sin kronologiska kontext. Materialet vägdes på en elektronisk våg av märket A&D, modell EK-1200A. Måtten är tagna med ett elektroniskt skjutmått av märket Sylvac.

De metoder som användes i analysen omfattade förutom köns- och åldersbedömning även sökning efter antalet individer som kremerats tillsammans (Gejvall 1947, 1948).

Åldersbedömning

De kriterier som använts i analysen för åldersbedömning av brandmaterialet var det relativa förhållandet mellan kranietakets olika skikt tillika med graden av skullsömmarnas sammanväxning. Utifrån en samlad bild av tillgängliga kriterier placeras därefter individen in i en åldersklass (se nedan).

För barn och ungdom finns en betydligt större chans att göra en detaljerad åldersbedömning än för vuxna. Tändernas frambrutt och utveckling (mjölkändernas utbyte mot ett permanent tandset) kan också utnyttjas som ett ålderskriterium (Ubelacker 1978). Detta kan användas både på obränt som brända material eftersom tandanlagen ligger skyddade i tandbenet och därför bevaras även vid bränning. Tänder från vuxna individer är föremål för ett konstant slitage. Detta används företrädesvis på obränt material eftersom värmen från elden spränger sönder emaljen. Däremot kan man på bränt

material skilja ut unga från äldre vuxna genom att iaktta rotkanalen som i allmänhet blir smalare med stigande ålder, för att till slut fyllas upp och försvinna.

De åldersklasser som användes i denna analys har sammanställts och modifierats av Sjövoud (1978):

Infant	-	1
Infans I	0	- 7
Infans II	5	- 14
Juvenilis	10	- 24
Adultus	18	- 44
Maturus	35	- 64
Senilis	50	- 79+
adult	18	- 79+

Könsbedömning

Skillnaden mellan att bedöma kön på obrända skelett och på brända ben är egentligen väldigt liten. Det som skiljer är bara att mängden kriterier normalt sett är större på obrända material. Det skelettelement som oftast har de bästa könskriterierna är bäckenet. Tyvärr medförde det dåliga skick som skeletten uppvisade att kriterier från denna del endast kunde användas i ett fåtal fall.

De könskriterier som använts i denna analys utgick framför allt från skallens morfologiska karaktärer. Området över näsroten (glabella) och ögonbrynsbågarna (arcus superciliaris) är kraftigare hos mannen än hos kvinnan där detta område är mer flackt och plant utformat. Ögonhålans övre kant (margo supra-orbitalis) är avrundad hos mannen och tunnare med ett mer spetsigt intryck hos kvinnan. Den yttre begränsningen av ögonhålan, utskottet mot okbenet (processus zygomaticus) är bredare och kraftigare hos mannen. Nackbenets muskelfäste (protuberantia occipitalis externa) har använts för att understödja en bedömning då detta område generellt är kraftigare hos mannen.

Generellt sett är kvinnans skelett och muskelfästen relativt gracilare respektive mindre utvecklade och markerade än hos mannen. Detta kan naturligtvis inte användas som enda kriterium på kön eftersom det relativt ofta hittas motstridiga könsindikationer hos en individ. Däremot har de använts för att understödja en bedömning.

Merparten av de brända benen uppvisade en jämn förbränning men det förekom även fragment med en svärtad yttre yta och i det närmaste obränd kärna.

Resultat

Benen tillvaratogs från ett brandlager, ca 2,6 x 2,1 m (N-S) i vars mitt en urna av keramik var nergrävd. Det var inte någon större skillnad mellan benen från de två kontexterna annat än att de fragment som låg i kärlet var något större och något mindre sotiga än benmaterialet från brandlagret. I båda fynden identifierades förutom människa både häst, hund och fågel.

Människa

Minst 1 individ identifierad.

Kön: - Det var dålig representation av de "rätta" fragmenten för könsbestämning. Fragment från ansiktet visade på kvinnliga kriterier och de muskelfästen som iaktogs gav överlag ett feminint intryck. Indicierna är dock för svaga för att könet ska kunna bestämmas.

Ålder: Adultus (18-44 år). Individens placerades i gruppen av unga vuxna på grund av ett tunt lager diploë samt öppna vassa suturer samt relativt liktjocka tabula externa et interna.

Sammanlagt identifierades 274,4 gram eller 118 fragment som människa varav 178,7 gram eller 80 fragment kom från brandlagret. Här påträffades endast ben från de långa rörbenen i extremiteterna samt ben från kraniet medan det i krukans även fanns ben från ryggrad och revben. Det fanns inget i materialet som pekar på olika individer i brandlager och kruka.

Häst

Minst 1 individ identifierad.

Ålder: vuxen (adult) >5 år.

Hästbenen härrör troligen från en och samma individ. De ben som identifierades kom främst från kraniet, svanskotor, ben från nedre delen av de fyra extremiteterna (från hand- och fotrotsben, mellanhand- och mellanfotsbenen ner till falangerna) samt oidentifierade skaftdelar av långa rörben. Sålunda saknades fragment från de stora extremitetsbenen, axel- och höftdelar, revben samt en stor del av ryggskelettet. Sammanlagt identifierades 74 fragment med en vikt av 180,2 gram. Från krukans kunde endast ett fragment (0,6 gram) från yttersta hovspetsen bestämmas till häst.

Hund

Minst 1 individ identifierad.

Ålder: vuxen (adult) >5 år

Sammanlagt identifierades 25,4 gram eller 56 fragment till hund vilka kom från minst en individ som uppnått vuxen ålder. Alla kroppsregioner fanns representerade om än dåligt från bröskorgen. Fragment av rullben i samma storlek fast från olika sidor pekar mot att benen i krukans kommer från det omgivande brandlagret. I krukans identifie-

rades 2,5 gram eller 5 fragment till hund. Att döma av referenshundens kan storleken på gravens hund uppskattas till en mindre stövare.

Fågel

Minst 1 individ identifierad.

Totalt kunde 11 fragment eller 2,5 gram identifierats till fågel varav flertalet 2,4 gram eller 10 fragment kommer från krukkan. Från urnan kommer också det enda benet av fågeln som gick att placera anatomiskt och det var ett ben från vingen (carpometacarpus). På benet fanns typiska kriterier för att precisera fågelgruppen hönsfåglar, men inte om det kom från tam- eller vildhöns.

<i>Fyndkontext</i>	<i>Identifierad art</i>	<i>Benslag</i>	<i>Vikt (gram)</i>	<i>Antal fragment</i>
<i>Brandlager</i>	Människa	Långa rörben	148,2	55
		Skalltak	30,5	25
	Häst	Långa rörben	106,1	31
		Skalltak	25,4	20
		Hand/fotrot	44,0	17
		Svanskota	0,7	2
		Hov	3,4	3
	Hund	Långa rörben	16,7	35
		Falanger	0,2	1
		Mellanhand/fot	1,7	4
		Fotrotsben	2,0	5
		Ryggrad	0,8	2
		Revben	1,1	3
		Knäskål	0,4	1
	Fågel	Falanger	0,1	1
Summa bestämt		381,3	205	
Obestämt		620,5	2500	
Totalt brandlager		1001,8	-	
<i>Urna</i>	Människa	Långa rörben	21,0	8
		Långa rörben	51,1	22
		Lårben	12,6	3
		Ryggrad	9,8	4
		Revben	1,2	1
	Häst	Hov	0,6	1
	Hund	Överkäke	0,5	1
		Mellanhand/fot	0,8	2
		Fotrot	1,0	1
		Svanskota	0,2	1
	Fågel	Långa rörben	2,4	10
	Summa bestämt		101,2	54
	Obestämt		53,9	141
Totalt urnan		155,1	-	
HELA GRAVEN		1156,9	-	